

KEELEVAHETUS ÜLIKOO LIS

Saateks

Siinsesse kogumikku on koondatud artiklid, mille teemaks on õppekeele vahetus ülikoolis ja selle sotsiaal-kultuurilised tagajärjed. Suurem jagu neist on valminud Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis 6. detsembril 2013 toimunud konverentsil „Keelevahetus ülikoolis – probleem või võimalus?“ peetud ettekannete põhjal.

Tartu Ülikoolis on viimastel aastatel korraldatud mitmeid konverentse, kus kõneks on olnud õppetöö keel ja teema on aktuaalne jätkuvalt. Maailmas eksisteerivate tuhandete keelte ja dialektide seas on ainult sadakond sellist, millel on omakeelne kõrgharidus ja eestlased võivad oma alla miljonilise rahvaarvuga sellele saavutusele õigusega uhked olla. Viimasel ajal on aga üha enam esiplaanil rahvusvahelisuus, ja paraku on selge, et kõiki suundi korraga üks väike rahvas arendada ei suuda.

Kõrgkoolide õppetöö keelega on paljuski ära määratud, kes on kutsutud õppima ja õpetama ning millisesse kultuuriruumi peaksid vilistlased saanud haridusega kuuluma. Tartu ülikooli peaaegu neljasaja-aastane ajalugu on väga kujukas näide sellest, kuidas ülikooli õppetöö keelt on muudetud vastavalt soovile distantseeruda ühest ja läheneda teisele kultuuriruumile. 17. sajandi ladinakeelne ülikool pidi aitama kinnitada sõjalise edu arvel suurvõimuks tõusnud Rootsi kuuluvust Euroopa kultuurrahvaste perre. 19. sajandi saksakeelne ülikool tahtis rõhutada Venemaa Läänemere provintside eripära ja sidet saksa keeles loodava teadusega. Ülikooli muutmine venekeelseks 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses teenis selgelt Vene impeeriumi moderniseerimise ja ühtlustamise vajadusi. 1919. aastal tegevust alustanud eestikeelse ülikooli ülesannet nähti noore riigi iseseisvuse kindlustamises rahvusliku haritud eliidi kasvatamise

kaudu. Vene keele osaline sissetung kõrgharidusse nõukogude perioodil teenis muu hulgas riigis ühtse ideoloogia levitamise ja kindlustamise eesmärki. Taasiseseisvunud Eesti püüdis kiiresti liituda ingliskeelse kõrgharidus- ja teadusruumiga. See viimane keelevaetus on kokku langenud meie silme all toimuva infoühiskonna sünniga, mis on juba muutnud nii ülikoolihariduse sisu kui vorme. Näib aga, et me oleme alles selle teekonna alguses.

Muuseumi konverentsil käsitleti ülikooli keelevahetuse erinevaid aspekte, võrreldi Eesti, Läti ja Leedu ülikoolide edusamme teel rahvusvahelistumise suunas, vaadeldi põhjalikumalt humanitaaride keelevelikuid Lätis ja piiräärsete provintside piiriülesele koostööle suunatud venekeelsust Hiinas. Kuigi neoliberaalne majandus, inimeste ja ideede vaba liikumine ja rahvusluse taandumine on loonud soodsa fooni inglise keele järjes suuremale kohaolekule kõrghariduses, kõlas siiski ka mõte, et rahvuskeeled ei kao vähemalt esialgu veel kuhugi. Kaasaegset massiülikooli ei saa võrrelda keskaegse ladinakeelse eliidiülikooliga. Kui ühest generatsioonist asub kõrgharidust omandama ligi pool, siis on praktika tänaseks näidanud, et kõigile ei ole kõrghariduse omandamine võõrkeeles jõukohane või kannatab tugevasti selle kvaliteet.

Konverentsil juhiti tähelepanu ka ülikooli keelevahetusega kaasnevale kultuurikao ohule. Tavaliselt moodustavad ülikoolide mineviku suurkujud ja nende looming osa sellest ühisest kultuurilisest kapitalist, mida nooremale põlvkonnale edasi antakse. Kuid eelmiste põlvkondade saavutused muutuvad kultuuriliseks kapitaliks ainult siis, kui nad töötavad meie kultuuris ka täna edasi – neid tuntakse, loetakse, tõlgitakse, kasutatakse. Tartu Ülikooli eelmiste põlvkondade teadlaste ladina, saksa, vene või muukeelsed teosed kipuvad aga kaasaegses Eestis jääma noorema põlvkonna jaoks mälupiiri taha ja ligi 400 aastat varasemat ajalugu, mis võiks teenida kaaluka kultuuripagasina, ei tee seda. Irooniline on sealjuures, et sageli on paljud Tartuga seotud nimed minevikust väga hästi tuntud kusagil mujal, 19. sajandi juristid näiteks Venemaal, paljud meedikud Saksamaal jne.

Kogumiku avaartikkel on pühendatud Tartu Ülikooli ingliskeelsele õppele, mille 20. aastapäeva 2013. aastal pidulikult tähistati. Eesti taasiseseisvumise järel püüti teha kõik selleks, et pööre oleks

võimalikult täielik, muu hulgas rakendada Tartu Ülikool lahti Nõukogude Liidu vene keeles toiminud kultuuriruumist ja siduda see võimalikult kiiresti lääne (inglisekeelse) teadusmaailmaga. Autorid keskenduvad arengusuundadele alates 1991. aastast, näidates, kuidas protsess ei toimunud alguses soovitud kiirusega, kuid on hoo- gustunud just viimastel aastatel. Uus kvaliteet tuli aastal 2004, kui avati esimene täielikult ingliskeelne kraadiõppe õppekava – Balti õpingute magistriõpe. Üliõpilaste arv on aga seni jäänud siiski väikeseks (8,6% välisõppejõude ja 3,6% välistudengeid), Eesti ühiskonna hirmud on suured ja pideva avaliku tähelepanu all on paraja tasakaalu leidmine rahvusvahelisuse ja omakeelsuse hoidmise vahel osutunud võrdlemisi keeruliseks. Kindlasti hakkab 21. sajandi alguses toimunud arengu kiirenemises oma rolli mängima lisaks administratiivsele survele selle põlvkonna ülikooli ja tööellu jõudmine, kes on kogu oma elu elanud vabas Eestis ja üles kasvanud oma vanematest hoopis erinevas kultuurikeskkonnas.

Kogumiku teine artikkel esitlebki Eesti kõrgkoolide doktorantide seas korraldatud uuringu tulemusi, selgitamaks välja nende õppe- ja teadustöö keele eelistusi. Reaalteaduste ja meditsiini valdkonna doktorandid on nüüdseks juba harjunud pidama oma esimeseks teaduskeeleks inglise keelt ja neile valmistab kohati raskusi eesti keeles kirjutamine. Nagu autorid näitavad, viitab see tegemata tööle terminiloome vallas. Humanitaarvaldkonna noorteadlased peavad end siiski paremaks pigem eesti keeles kirjutades, sest keel on siis paindlikum ja nüansirikkam. Siin on viidatud ühele ülemaailmsele probleemile – keel, mida kõik kasutavad võrkeelena, muutub vaesemaks ja lihtsamaks, sellele on antud juba ka oma nimi – *Globalish* (pro *English*). Teine probleem on selles, et humanitaar- ja sotsiaalteadustes on uurimisküsimused ise sageli kultuurispetsiifilised, mistõttu nende uurimisest oleks rohkem kasu vastavale kogukonnale, samas kui ingliskeelne tekst on küll rahvusvaheliselt kättesaadavaks tehtud ja võimaldab ehk võrdlusi, kuid ei täida oma tegelikku eesmärki. Autorid toovad ära murettekitava fakti, et kõigest umbes 20% kogu maailma ingliskeelseist teadustöödest pärineb autoritelt, kelle emakeel ei ole inglise keel, st muu emakeelega autorid on ülemaailmses teadusloomes selgelt nõrgemal positsioonil. Inglise keel teaduskeelena on mõnes valdkonnas siiski ilmselt vältimatu, seepärast

pakutakse lahendusena välja, et Eestis kaitstavad muukeelsed doktoritööd oleks kindlasti varustatud teadusartikli mahus eestikeelse kokkuvõttega – see sunniks tegelema terminiloomega ja annaks kõik olulise edasi ka eesti keeles ning aitaks vältida valdkonnakaotust.

Kogumiku järgmises artiklis annab Terje Lõbu ülevaate eestikeelse õppe algusaegadest. Veel sada aastat tagasi ei julgenud eestlased emakeelsest ülikoolist unistadagi. Tolleaegne pedagoogiline mõte pidas emakeelset haridust väga oluliseks, kuid ennekõike algharidust silmas pidades. Kui Vene impeerium 1917. aasta revolutsioonides kokku varises, asuti otsima uusi arenguteid. Muu hulgas nõudis Eesti üliõpilaste ja vilistlaste kongress 1917. aasta kevadel Tartu ülikoolis seitsme õppetooliga soome-ugri jaoskonna avamist,¹ tervest emakeelsest ülikoolist ei suutnud ka need noored radikaalid unistada. Enne 1919. aastat oli Tartus eesti keele õpetamine piirdunud lektori tasemel praktilise keeleõppega ja 1916. aastal loodud eestikeelse (selle kõrval ka lätikeelse) praktilise usuteaduse õppetooliga. Kui 1919 võeti vastu julge otsus hakata üles ehitama eestikeelset kõrgharidust, polnud selleks vajalikke õppejõude kusagilt võtta. Ülikooli teadusliku taseme hoidmiseks kutsuti Tartusse õppejõude välismaalt ja lubati õppetöös kasutada erinevaid keeli. Nii multikultuurne kui kahe sõja vahel pole Tartu ülikool vist olnud enne ega pärast. Arhiiviallikatest selgub, et välismaalastel lubati üsna kaua lageda võõrkeeltes. Näitena toodud tudengi konspekt demonstreerib, kuidas ka üliõpilane pidi ülikoolis õppimiseks olema võimeline konspekterima nii eesti-, vene- kui saksa keeles. 20 aastaga kasvatati üles esimene eesti haritlaste põlvkond. Nagu teada, sattus paraku suur osa neist Teise maailmasõja ajal ja järel eksiili ning kohapeal tuli pärast sõda mitmes mõttes uuesti alustada.

Kersti Taal võtab vaatluse alla eesti keele positsiooni Õpetatud Eesti Seltsis, mille põhikirjaline eesmärk oli uurida eesti keelt ja kultuuri. Artiklis näidatakse, kuidas läbi raskuste õnnestus lõpuks anda välja eesti-saksa sõnaraamat koostöös Peterburi teaduste akadeemiaga. See nn Wiedemanni sõnaraamat on ajaloolastele ja keelteadlastele tänini asendamatu. Seltsi koosolekutel hakkas eesti keel kõlama alles 1928/29. aastal, kui eestlased seltsi juhtimise üle

¹ Mare Viiralt, „Esimene Eesti üliõpilaste ja vilistlaste kongress“, *75 aastat Eesti ülikooli Tartus*, Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, XXIX (Tartu, 1997), 64–65.

võtsid. Seltsi esimees, rahvusvaheliselt tuntud muinasjutu-uurija, rahvaluule professor Walter Anderson arvas toona, et eesti keel ei ole teaduskeel ja selles keeles pole mõtet teadust teha. Tänapäevaks on iroonilisel kombel juhtunud nii, et Walter Andersoni väga kõrge tasemega saksakeelsed tööd on jäänud paljude jaoks mälupiiri taha, sest saksa keele oskajaid on väheks jäänud.

Kaks artiklit on kogumikus pühendatud inimestele, kes olid seotud 19.–20. sajandi vahetuse venekeelse ülikooliga. See on periood (1893–1918), mida seni on vaadeldud üsna ühekülgseks. Saksa historiograafia nägi selles „vana hea Dorpati ülikooli” lõppu ja omaegselt ajakirjanduslikust poleemikast alguse saanud negatiivne hoiak ajab võrseid tänini.² Nõukogude ajal keskenduti ennekõike revolutsioonilisele liikumisele tollases ülikoolis.³ Tuleb tunnistada, et Tartu Ülikooli senises ajaloo oli tegu ilmselt kõige suurema sotsiaalkultuurilise murranguga, kus õppekeele vahetus muutis täielikult ülikooli üldilmet. Selle mõjud ulatusid kaugele üle ülikooli piiride. Tartusse tulid varasemast erineva sotsiaalse ja kultuurilise taustaga õppejõud ja üliõpilased, muu hulgas vaesed ja mässumeelsed. Neid oli palju rohkem kui varem, mistõttu ehitati ülikooli tarvis linnaruumi hulka uusi hooneid (ühiselamu, Vanemuise tänava õppehoone, Maarjamõisa kliinikud). 1905. aasta ja Esimese maailmasõja vahel aset leidnud Vene impeeriumi avamine Lääne kapitalile tõi kaasa ka senisest palju elavama kultuurisuhtluse, mis ülikoolidele tähendas õppejõudude ja teadmiste aktiivsemat liikumist Venemaa ja Lääne vahel.

Professor Eugene Petrovi ülevaade ühe Vene föderalismiteoreetiku parun Sergei Korffi (1876–1924) eluloost viib meid 19.–20. sajandi vahetuse Venemaa liberaalse intelligentsi elu- ja töömaailma. Tartu Ülikool võib Korffi pidada oma vilistlaseks, sest just Tartust sai ta doktorikraadi. Nagu praegugi, ei olnud ka tol ajal igale doktorikraadiga noorele teadlasele kindlustatud akadeemilist positsiooni. Tänapäevaste liiklus- ja kommunikatsioonivahenditega harjunule võib tunduda üllatav, kuidas õnnestus parun Korffil jagada end Peter-

² Paljuskki ka seetõttu, et endiselt on saksakeelses kultuuriruumis standardteos 19. sajandi Tartu ülikooli kohta poleemilises stiilis kirjutatud Roderich v. Engelhard, *Die Deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung* (Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1969). Esmatrükk ilmus 1933 Münchenis.

³ Vt *Tartu Ülikooli ajalugu. II. 1798–1919*, koost Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), pkt VI, VII, VIII.

huri, Helsingi ja Ameerika Ühendriikide vahel, kuid temasarnaseid oli 20. sajandi algul juba kaunis arvukalt, abiks raudtee, telegraaf ja regulaarselt sõitvad aurulaevad. Autor rõhutab, kuidas Korffile tuli kasuks vene-inglise kakskeelsus, mis aitas tal end väga kiiresti leida Ühendriikide teadusmaailmas, kui ta oli pärast revolutsioonisündmusi Venemaalt emigreeruma sunnitud. Korff oli esimesi läbilööjaid ja määras paljuski hilisemate Venemaa-uuringute suuna Ühendriikides. Praegu võime ainult imestada, kui õigus oli luuletajal, kui ta ütles, et Korff võib küll langeda kodumaal unustusse 10 aasta pärast, kuid teda mäletatakse 100 aasta pärast.

Kui parun Korff oli poliitiliselt aktiivne maailmakodanik, siis teise loo kangelane, ajaloo professor Jevgeni Šmurlo (1853–1934) oli rahulikuma saatusega, kuigi ka tema pidi pärast revolutsiooni emigratsiooni minema. Ljudmila Dubjeva näitab, kuidas üleminek vene keelele nägi välja selles protsessis osalenu poolt vaadates. Professorite väljavahetamine toimus järk-järgult, võimalust mööda lasti endisel professoril pensionile minna. Seega oli tegelikult pärast ametlikku üleminekut vene õppekeelele veel pikka aega ülikoolis ka saksakeelne õpe. Neid sakslasi, kes ei olnud Vene riigi alamad, vene keelele üle minema ei sunnitud ja nii jäid Tartu ülikoolis näiteks August Rauberi anatoomia- ja Julius Kenneli zooloogialoengud peaaegu keiserliku ülikooli lõpuni saksakeelseks, rääkimata usuteaduskonnast, mis jäi lõpuni saksakeelseks, sest valitsus ei soovinud, et Vene riigis (mille riigiusk oli õigeusk) luterlikku usuteadust vene keeles õpetataks.

Šmurlo oli esimesi vene päritolu professoreid, kes Tartusse saadeti (juba 1891) ja kuna tema õppeaine oli Vene ajalugu, siis oli tegu kahtlemata ideoloogiliselt kaalutud valikuga. Tasub toonitada, et Vene ajalugu oli ka eelmine professor Alexander Brückner (1834–1896) pidanud vajalikuks lugeda vene keeles. Tolleaegne hariduskontseptsioon lihtsalt ei pidanud võimalikuks, et Vene ajalugu saaks õppida ilma keelt oskamata. Peensused räägiti üle saksa keeles peetud seminarides. Šmurlo mõju pidi Tartu ehk Jurjevi ülikoolis jääma paraku vähemalt alguses väga piiratuks, sest kogu ajaloo-keeleteaduskonnas oli lihtsalt väga vähe tudengeid, keda õpetada. Olukord muutus alles pärast I järgu vaimulike seminaride lõpetajate lubamist Tartu ülikooli 1897. Kuigi artikli kangelane püüdis end polii-

tilistest pingetest kõrvale hoida, tuli ka temal tegemist teha Tartu professorite jagunemisega ühiskondlik-poliitiliste vaadete järgi (liberaalid ja konservatiivid) ja kultuuriliselt (vene ja saksa professorite eraldi õhtused kooskäimised).

Kogumiku muuseumikogusid puudutavas osas jätkab Tullio Ilomets kolmanda artikliga seeriat, mis on pühendatud ajaloolistele analüütilistele kaaludele.⁴ Seekord on vaatluse all kaks muuseumikogus leiduvat 19. sajandi nn pikaõlalist analüütilist kaalu. Muuseumi peavarahoidja Leili Kriis ja kuraator Sirje Sisask annavad ülevaate 2013. aastal kultuuriministeeriumi toel ette võetud andmete kogumisest Eesti muuseumides leiduvate meditsiinikogude ja selleteemaliste üksikesemete kohta. Viimasena kirjeldab insener Valdur Tiit üht nõukogude ajal Tartus ehitatud innovaatilist teadusriista – vaakuummonokromaatorit. 2013. aastal muuseumi jõudnud aparaat on seeläbi varustatud kirjeldusega, mis pärineb otse algallikast, ühelt aparaadi ehitajalt.

Kogumiku lõpetab traditsiooniliselt muuseumi möödunud tööaasta (2013) aruanne.

⁴ Vt Tullio Ilomets, „Ajalooline 1560. aastast pärinev Kölni kaal Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXX (Tartu, 2012), 174–200; Tullio Ilomets, „Ajalooline proovikaal Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLI (Tartu, 2013), 231–258.